

А. В. Нікітіна, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

ЛІНГВОМЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ АНАЛІЗУ КОМУНІКАТИВНОСТІ ТЕКСТУ

Нікітіна А. В.

Лінгвометодичні принципи аналізу комунікативності тексту

У статті теоретично обґрунтовано лінгвометодичні принципи аналізу категорії комунікативності навчального тексту, з'ясовано суть аналізу категорії комунікативності, схарактеризовано основні ознаки тексту, що лежать в основі аналізу категорії комунікативності, визначено принципи аналізу комунікативності тексту. Зазначено, що категорія комунікативності тексту – це здатність тексту поєднувати адресанта й адресата, вона може бути виявлена за допомогою мовних засобів, що передають комунікативну інтенцію мовця, спрямовану на адекватне сприймання інформації. Аналіз категорії комунікативності навчального тексту спрямований на виявлення комунікативних ознак мовних одиниць та передбачає дотримання певних принципів, зумовлених невід'ємними текстовими ознаками.

Проаналізовано принципи аналізу комунікативності тексту, зокрема засвоєння мовленєвознавчих понять; урахування комунікативних інтенцій та мети висловлювання; процесуальності тексту; єдності експліцитних та імпліцитних засобів; паралінгвістичний принцип; принцип урахування комунікативних реєстрів мовлення; принцип тема-рематичної єдності; принцип урахування комунікативно-риторичних якостей мовлення. Усі принципи аналізу комунікативності тексту взаємопов'язані і взаємозумовлені, їх дотримання уможливує виявлення в текстах ознак комунікативності, які забезпечують ефективність навчальної комунікації – реалізування мети уроку, розв'язання конкретних завдань спілкування й комунікації на уроках української мови.

Ключові слова: аналіз тексту, категорія комунікативності, лінгвометодичні принципи.

Никитина А. В.

Лингвометодические принципы анализа коммуникативности текста

В статье теоретически обоснованы лингвометодические принципы анализа категории коммуникативности учебного текста, определен смысл анализа категории коммуникативности, основные признаки текста, лежащие в основе анализа категории коммуникативности, охарактеризованы принципы

анализа коммуникативности текста. Отмечено, что категория коммуникативности текста – это способность текста объединять адресанта и адресата. Она может быть выявлена с помощью языковых средств, передающих коммуникативную интенцию говорящего, направленную на адекватное восприятие информации. Анализ категории коммуникативности учебного текста направлен на выявление коммуникативных признаков языковых единиц и предполагает соблюдение определенных принципов, обусловленных неотъемлемыми текстовыми признаками.

Проанализированы принципы анализа коммуникативности текста, в частности усвоение речеведческих понятий; учета коммуникативной интенции и цели высказывания; процессуальности текста; единства эксплицитных и имплицитных средств; паралингвистический принцип; принцип учета коммуникативных регистров речи; принцип тема-рематического единства; принцип учета коммуникативно-риторических качеств речи. Все принципы анализа коммуникативности текста взаимосвязаны и взаимообусловлены, их соблюдение позволяет выявлять в текстах признаки коммуникативности, которые обеспечивают эффективность учебной коммуникации – реализацию цели урока, решение конкретных задач общения и коммуникации на уроках украинского языка.

Ключевые слова: анализ текста, категория коммуникативности, лингвометодические принципы.

Методика аналізу тексту в українській лінгводидактиці зумовлена особливостями комунікативних процесів у суспільстві загалом і в педагогічному дискурсі зокрема. Актуальна в сучасній школі когнітивно-комунікативна методика навчання мови передбачає аналіз не тільки предметно-сислової і структурної цілісності тексту, а й пізнавально-інформаційної та комунікативної. Застосування комунікативно-діяльнісного, особистісного й компетентнісного підходів до навчання мови спрямовує аналіз навчального тексту як основного засобу пізнання й формування комунікативної компетентності учнів на виявлення в ньому ознак комунікативності.

Комунікативний аспект аналізу тексту досліджували такі вчені, як Л. Бабенко, Ф. Бацевич, О. Гойхман, Ю. Казарін, О. Каменська, О. Кубрякова, М. Макаров, Т. Надєїна, О. Селіванова, Г. Почепцов та ін. Проблеми розробки методики аналізу тексту пов'язані з розвитком сучасного педагогічного дискурсу, насамперед з вивченням мовленнєвої поведінки учасників педагогічного спілкування, шляхів реалізації їхніх комунікативних намірів у

різних навчальних ситуаціях (Н. Іпполітова, О. Казарцева, В. Кан-Калик, І. Колесникова, Т. Ладиженська, А. Михальська, О. Мурашов, Г. Сагач, З. Смелкова та ін.). Учені довели, що ефективність педагогічного спілкування залежить від умінь поєднувати аналіз і синтез, точно використовувати словесні засоби, що відповідають задуму автора тексту (висловлювання), а також від умінь адекватно сприймати відповідні мовні засоби, тобто здійснювати комунікацію.

Мета статті – теоретично обґрунтувати лінгвометодичні принципи аналізу категорії комунікативності навчального тексту, зокрема з'ясувати суть аналізу комунікативності тексту, виділити ознаки тексту, що лежать в основі аналізу категорії комунікативності, схарактеризувати основні мовленнєвознавчі поняття, що зумовлюють визначення принципів аналізу комунікативності тексту.

З позицій лінгводидактики аналіз тексту цікавий насамперед як метод, прийом і засіб навчання української мови. На сучасному етапі розвитку лінгвометодики посиленою є увага до тексту як ефективного засобу навчання мови, оскільки він дає змогу показати функціонування мовних одиниць [4, с. 241] у різних комунікативних ситуаціях. Аналіз тексту – це „вид роботи, що передбачає з'ясування особливостей структури й семантики, стилєвих та стилістичних властивостей тексту, характеристики мовних засобів щодо ефективності їх використання з метою реалізації комунікативної мети” [4, с. 15].

Визначальною ознакою, обов'язковою концептуальною характеристикою (категорією) навчального тексту є його комунікативність, тобто спрямованість на об'єднання адресанта й адресата під час передавання й сприймання інформації. Категорія комунікативності тексту – це здатність тексту поєднувати адресанта й адресата, вона може бути виявлена за допомогою мовних засобів, що передають комунікативну інтенцію мовця і можуть бути адекватно сприйняті реципієнтом, чим сприяють спілкуванню. Комунікативність розглядають як ознаку цілісності та єдності тексту – комунікативну єдність

поряд з тематичною та структурною. Слушною є думка про те, що комунікативна єдність зумовлена комунікативною цілеспрямованістю тексту [2, с. 149].

Аналіз категорії комунікативності навчального тексту спрямований на виявлення комунікативних ознак мовних одиниць у їх взаємозв'язку та взаємовпливові та передбачає дотримання певних *принципів*, зумовлених такими невід'ємними текстовими ознаками, зокрема: текст – це ідеальна вища комунікативна одиниця, де функціують одиниці всіх мовних рівнів і виявляють свої можливості впливу на адресата мовлення; текст – це насамперед поняття комунікативне, орієнтоване на виявлення своєрідності певного роду діяльності; текст – основна одиниця комунікації, спосіб збереження й передачі інформації, форма існування національної культури, продукт певної історичної епохи, відображення психічного життя індивіда; текст – це мовленнєвий твір, концептуально зумовлений (тобто такий, що має концепт, ідею) і комунікативно орієнтований у межах певної сфери спілкування.

Принцип засвоєння мовленнєвознавчих понять полягає у врахуванні мовленнєвознавчої компетентності учнів. Мета засвоєння мовленнєвознавчих понять полягає у використанні їх як орієнтирів для формування умінь і навичок зв'язного мовлення (під час сприймання, відтворення та створення текстів), формування комунікативної компетентності. Мовленнєвознавча теорія повинна бути засвоєна учнями не тільки у вигляді визначень, формулювань та правил, вона має бути усвідомлена як необхідність здійснювати навчальні дії з цими поняттями та правилами, зокрема й під час комунікативного аналізу. Основні мовленнєвознавчі поняття, що засвоюють учні в процесі оволодіння мовленнєвою діяльністю на уроках української мови, можна поділити на такі групи: відомості про мовлення і спілкування, відомості про текст, стилі мовлення, типи мовлення, види, жанри робіт. Оволодіння учнями цими поняттями забезпечує ефективний аналіз категорії комунікативності текстів.

Принцип урахування комунікативних інтенцій та мети висловлювання мовця (автора тексту) спонукає до визначення конкретної мети начального

тексту, розуміння якої адресантом і адресатом забезпечує їхнє зближення й ефективність спілкування загалом. Тому в схемах аналізу навчального тексту щодо його комунікативності мають бути запитання, спрямовані на характеристику мовних і позамовних засобів вираження комунікативного наміру.

Принцип процесуальності тексту ґрунтується на психолінгвістичному трактуванні породження тексту як процесу за такою моделлю: мотивація і задум – здійснення (реалізація плану) – зіставлення реалізації із задумом. Запитання, пропоновані для аналізу категорії комунікативності навчального тексту, повинні спрямовувати думку учня на виявлення, розшифрування складників такої моделі в текстах.

Принцип єдності експліцитних та імпліцитних засобів передбачає, що аналіз тексту не повинен бути обмежений виявленням тільки мовних засобів, що передають явний, виражений смисл тексту (експліцитний). Імпліцитний смисл є прихованим, зрозумілим під впливом конкретних умов спілкування. Характеристика явного й прихованого смислів тексту сприятиме виробленню в учнів умінь сприймати думку конкретного тексту, іти від слів автора, а не від якогось раніше відомого положення, під яке підганяється текст. Важливо навчити учнів бачити деталі тексту, а це означає не бачити того, чого автор не говорив [3, с. 4].

Паралінгвістичний принцип передбачає врахування засобів, що формують комунікативно-прагматичний аспект тексту: наприклад, розташування тексту на папері, демаркаторів (спеціальних графічних знаків, що вказують на межу в тексті або відділяють одну частину тексту від іншої: спеціальні слова, знаки, креслення літер, стереотипні вислови; абзац, велика літера, пропуск, рубрики, параграфи тощо).

Принцип урахування комунікативних реєстрів мовлення, що відображають тип презентованої в тексті інформації. Зображувальний реєстр, притаманний передусім описам, виконує комунікативну функцію відтворення, репродукування засобами мови подій, картин дійсності, що мовці сприймають

безпосередньо органами чуття. Цей реєстр використовують для передачі своїх знань про типові, повторювані явища, він є основним у розповідних і описових контекстах, що відображають перебіг подій або створюють образи персонажів. Генеритивний реєстр передає узагальнення, осмислення інформації в зіставленні з життєвим досвідом, обставинами мовлення, соціокультурними, місцевими особливостями спілкування, особистим ставленням до предмета мовлення. Волюнтативний реєстр виконує функцію волевиявлення мовця, спонукання адресата до дії. Реактивний реєстр виражає реакцію мовця, здебільшого з оцінним забарвленням, висловленням позитивного чи негативного ставлення до подій [1, с. 419 – 420].

Принцип тема-рематичної єдності полягає в урахуванні актуального (комунікативного) членування речення – поділу речень тексту на тему й рему, що забезпечує поступове просування інформації від відомого до нового.

Принцип урахування комунікативно-риторичних якостей мовлення (ідей, пов'язаних з особою мовця): змістовності, доречності, точності, логічності, послідовності, правильності, чистоти, багатства, різноманітності, виразності та образності. Аналіз комунікативно-риторичних якостей мовлення засвідчує те, що вони пов'язані з усіма складниками комунікативного акту: учасниками, принципами й правилами спілкування, мовним кодом, обставинами, що сприяють ефективному спілкуванню.

Отже, теоретичне обґрунтування лінгвометодичних принципів аналізу категорії комунікативності навчального тексту на уроках української мови спрямоване на вдосконалення методик і технологій навчання на текстовій основі з метою формування комунікативної компетентності учнів. Принципи аналізу комунікативності тексту взаємопов'язані і взаємозумовлені, їх дотримання уможлиблює виявлення в текстах ознак комунікативності, які забезпечують ефективність навчальної комунікації – реалізування мети уроку, розв'язання конкретних завдань спілкування й комунікації на уроках української мови.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробленні лінгвометодик і технологій аналізу комунікативності текстів різних мовленнєвих жанрів з урахуванням зазначених принципів.

Література

- 1. Бабенко Л. Г.** Лингвистический анализ художественного текста : учебник / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М. : Флинта: Наука, 2005. – 496 с.
- 2. Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Вид. центр „Академія”, 2004. – 344 с.
- 3. Донченко Т.К.** Лінгвістичний аналіз тесту під час підготовки до переказу у 5 – 9 класах / Тамара Кузьмівна Донченко. – К. : Форум, 2002. – 175 с.
- 4. Словник-довідник з української лінгводидактики :** навч. посіб. / за ред. М. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2015. – 320 с.

Nikitina A.V.

Linguistic and methodological principles of text communicativeness analysis

The publication provides theoretical justification of linguistic and methodological principles of the analysis of educational text communicativeness, the point of text communicativeness analysis is found out, the main text features that form the basis of text communicativeness analysis are distinguished, the principles of analysis of text communicativeness are defined. It was mentioned that text communicativeness is an ability of text to unite an addresser and an addressee, it can be revealed with the help of linguistic means, which express a speaker's communicative intention, aiming to perceive the information in an adequate way. The analysis of an educational text's communicativeness is directed towards discovering communicative features of language units and involves following certain principles, determined by essential text characteristics.

We analyzed the principles of text communicativeness analysis, learning notions of Speech Studies in particular; taking into consideration communicative intentions and aim of the utterance; text procedurality; unity of explicit and implicit means; paralinguistic principle; principle of considering communicative speech registers; principle of theme-rheme unity; principle of considering communicative-rhetoric qualities of speech. All principles of the analysis of the text communicativeness are interrelated and interdependent, following these principles enables finding in the text the features of communicativeness, which promote the

efficiency of educational communication – achieving a lesson’s goal, fulfilling certain tasks of communication at the lessons of the Ukrainian language.

Key words: analysis of text, communicativeness, linguistic and methodological principles.

Відомості про автора

Нікітіна Алла Василівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”. Коло наукових інтересів: педагогічний дискурс учителя-словесника, риторика, лінгвістичний і лінгводидактичний аналіз тексту й дискурсу.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2015 р.

Прийнято до друку 27.11.2015 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Горошкіна О. М.